ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 1, številka 2, junij 1997 · ISSN 1408-2969

PREVODI IN ŠTUDIJE

Borut Cerkovnik

Stališče pripomb k logični formi

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Citiranje: Borut Cerkovnik, »Stališče pripomb k logični formi«, *Analiza: časopis za kritično misel* 1, št. 2 (1997): 93–107.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Borut Cerkovnik
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

STALIŠČE PRIPOMB K LOGIČNI FORMI

Študija k *Some Remarks on Logical Form* komentira temeljne teze, do katerih je prišel Wittgenstein v času preloma z *Logično filozofskim Traktatom*: da obstaja neka znotrajsimbolna razlika in da zato simbol sam na sebi še ne karakterizira smisla stavka, da je izjava o stopnji elementarni stavek in da se izjave o stopnji medsebojno izključujejo. Preko teh postavk predstavi temeljne probleme, ki so v tridesetih letih zaposlovali Wittgensteina.

Ključne besede: (elementarni) stavek, simbol, izjave o stopnji, logika in gramatika.

Some Remarks on Logical Form (RLF[1]), v tej številki *Analize* preveden v *Nekaj pripombah k logični formi*, je edini tekst avstrijskega filozofa Ludwiga Wittgensteina, ki je bil - razen *Logično filozofskega traktata* - objavljen v času njegovega življenja. Izšel je leta 1929 v *Proceeding of the Aristotelian Society*.[2] Tekst je bil predviden kot predavanje v okviru *Joit Session*, ki sta jo v Nothinghamu organizirala *Mind Assotiation* in *Aristotelian Society*. Na srečanju 13. julija 1929 pa je Wittgenstein govoril o neskončnosti v matematiki. O nastanku teksta piše G. E. M. Anscombe, ena od večjih poznavalk Wittgensteinovega dela in ena od upraviteljic njegove zapuščine, v opombi k ponatisu RLF[3]:

> "Wittgenstein se je eseju, ki sledi, odrekel. Povedal mi je, da se je vrnil v Cambridge, misleč, da bo znova sposoben ukvarjanja s filozofijo, toda po določenem času je molčal in ni imel nobenih zamisli. Potem je prišlo povabilo, da napiše razpravo za *Aristotelian Society* in nameraval ga je sprejeti in napisati nekaj, da bi videl, ali bo kaj nastalo na ta način. Kar je napisal, je opisal kot popolnoma nepomembno. Ko je prišel čas srečanja, se mu je

[1] RLF je standardna kratica pri navajanju odlomkov iz *Some Remarks on Logical Form*. V študiji navajam še iz Wittgensteinovih *Rokopisov* iz let 1929-32 in sicer tako: WA I 32. To pomeni, da se navedek nahaja v Ludwig Wittgenstein, *Wienner Ausgabe I*, Springer Verlag, Wien 1994, na strani 32. Če pišem WA II, potem navajam iz drugega zvezka navedene izdaje. Wittgensteinove pogovore s člani Dunajskega kroga navajam po *Ludwig Wittgenstein und der Wiener Kreis, Gespräche, aufgezeichnet von Friedrich Waismann ...*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1990, tako da navedem stran, na kateri se nahaja odlomek v tej izdaji, npr.: WWK 74. Navedbe iz *Logično filozofskega traktata* označujem tudi s *Traktat* ali TLP ob navedbi številke teze v njem.

[2] Aristotelian Society Supplementary Volume 9, *Knowledge, Experience and Realism, Harrison and Sons*, Ltd, St. Martin?s Lane, London, W.C.2, 1929, str. 162-171.

[3] I. M. Copi and R. Beard (ur.), *Essay on Wittgenstein?s Tractatus*, Routledge & Kegan Paul, London, 1966, str. 31-37. Prevod v Analizi je narejen po tem ponatisu.

> sposobnost razmišljanja povrnila, svojim poslušalcem pa je povedal, da bo govoril o nečem čisto drugem, kot je nameraval: o neskončnosti namreč. Povedal mi je, da je takrat prvič srečal Gilberta Rylea, pri katerem je opazil, da posluša ?z *zelo* zanimivim obrazom?. V pismu uredniku *Minda* se je Wittgenstein nanašal na svoj esej in ga imenoval ?slab?; ko pa ga je profesor J. W. Scott prosil za povzetek njegovega eseja za svoj *Index to the Proccedings of the Aristotelian Society*, ga je Wittgenstein v odgovoru rotil, naj ne vključi nobenega povzetka. Profesor Scott je imel navado, da je povzetke, če jih ni mogel dobiti od avtorjev, napisal sam, toda, kakor mi je povedal, mu je Wittgenstein pisal tako resno, da je seveda storil, kot je bil naprošen. Še enkrat, v tem pismu, ki je izgubljeno, se je Wittgenstein nanašal na esej kot ? slab in neznačilen?. Privolila sem v ponatis eseja, ker domnevam, da bi bil tako in tako enkrat ponatisnjen, in če naj se to zgodi, je bolje, da je pri tem navedeno, kako malo lahko velja kot informacija o Wittgensteinovih zamislih. Mislim, da zanj ni bilo običajno, da je pisal, ko, kot poudarja, ni imel kaj."

Vzemimo njeno pripombo kot izhodišče razlage vsebine RLF. Najprej o tem, da Wittgenstein leta 1929 v Cambridgeju ni imel nobenih zamisli. Javno je sicer prvič nastopil šele na omenjenem srečanju 13. julija[4], pač pa je 2. februarja začel pisati prvi v vrsti rokopisov[5], v katerem se je ukvarjal predvsem s temelji matematike in "fenomenologijo" (filozofijo imanence) Ernesta Macha[6] in ob tem razvijal svojo "novo" filozofsko logiko. 18. januarja je pisal Schlicku, da bo nekaj časa ostal v Cambridgu, "da bi obdeloval vidni prostor in druge reči". Nekako v ta čas, po mojem mnenju v marec ali april leta 1929, spada tudi nastanek RLF. Razen uvoda v tekst lahko namreč v njem razberemo pet sklopov, ki imajo svojo predlogo v prvem ali drugem rokopisnem zvezku iz tega obdobja.[7] To pa nasprotuje mnenju Anscombove o tem, koliko lahko velja RFL "kot informacija o Wittgensteinovih zamislih". RFL namreč *je* informacija o njegovih zamislih v času, ko se je ponovno začel intenzivno ukvarjati s filozofijo. Da s tekstom ni bil

[4]Tega leta je Wittgenstein predaval še 17. novembra pred *Heretics Society* v Cambridgeju. *The Lecture on Ethics* je dostopno v nemškem prevodu v Ludwig Wittgenstein, *Geheime Tagebücher 1914-1916*, Turia & Kant, Wien 1991, str. 77-86, v slovenskem prevodu pa v eni od številk časopisa *Phainomena*.

[5]Gre za rokopise, ki jih je Wittgenstein pisal v letih 1929/30. Kot pregled prvih treh in približno polovice četrtega rokopisnega zvezka, ki jih je naslavljal *Philosophishe Bemerkungen* in *Philosophische Betrachtungen*, je med velikonočnimi prazniki leta 1930 na Dunaju nastal tipkan sinopsis. Iz tega tipkopisa je Wittgenstein izrezal lističe, jih v novi razporeditvi nalepil v zvezek ter jih dopolnil z na roko napisanimi pripombami. To ?lepljenko? je aprila 1930 dal v presojo Russellu, ki ga je G. E. Moore prosil, da oceni Wittgensteinovo dotakratno delo za nadaljno štipendijo Trinity Colledge. Ta tekst je kmalu po Wittgensteinovi smrti od Moora dobil Rush Rhees in ga leta 1964 objavil kot *Philosophische Bemerkungen*. Od leta 1994 pri Springer-Verlag izhajajo prepisi Wittgensteinovih rokopisnih zvezkov pod skupnim naslovom Ludwig Wittgenstein, *Winner Ausgabe*. Rokopisni zvezki I-IV so izdani v Band I in Band II.

[6]Področje zanimanja je delil z druščino, zbrano okrog Moritza Schlicka, ki se je kasneje formirala v Dunajski krog. S Schlickom se je Wittgenstein prvič srečal 19. februarja 1927 na Dunaju, od takrat dalje pa se je redno, vse do njegove smrti julija 1936, srečeval predvsem s Schlickom in njegovim asistentom Friedrichom Waismannom, občasno pa tudi z drugimi člani Dunajskega kroga Carnapom, Feiglom ... Waismannovi zapiski teh srečanj od decembra 1929 do julija 1932 so objavljeni v *Wittgenstein und Wienner Kreis* (WWK) in se ujemajo s temami, ki jih je Wittgenstein obravnaval v svojih rokopisnih zvezkih I-X.

[7]Glede na to, da se zadnja pasaža, ki se neposredno pojavlja tudi v RLF, pojavi na strani 97 drugega rokopisnega zvezka in da v prepisu Winner Ausgabe ta nastopa približno na eni tretjini količine teksta, ki ga je Wittgenstein napisal med 2. februarjem in 10. oktobrom (tega pa ni bilo malo, v povprečju skoraj 35 strani večjega knjižnega formata na mesec), lahko sklepamo, da je RLF nekašen povzetek začetka Wittgensteinove vrnitve k filozofiji od februarja do marca 1929.

zadovoljen, pa ni zanj nič nenavadnega, saj do svoje smrti ni spravil skupaj teksta, ki bi ga zadovoljil toliko, da bi ga objavil v knjigi. V primeru RLF je Wittgenstein z objavo pač “malo” preveč pohitel.

V *Pripombah* torej razberemo pet sklopov, ki so postali tudi stalnica njegovega ukvarjanja z logiko in filozofijo v tridesetih letih:

(i) filozofska logika se ukvarja z analizo običajnega jezika,

(ii) logična forma ne more biti predvidena,

(iii) obstaja neka znotrajsimbolna razlika, ki je konstitutivna za smisel stavka,

(iv) stavek o določeni stopnji je elementarni stavek,

(v) stavki o stopnjah se medsebojno izključujejo.

Filozofska obravnava jezika

Wittgensteinova stališča o (običajnem) jeziku se v RLF deloma ujemajo s stališči *Traktata*, deloma pa jim nasprotujejo. Običajni jezik mora biti, zato da ne bi prišlo do napak in dvoumnosti, zamenjan, kakor pravi Wittgenstein v RLF, “s simbolizmom, ki daje jasno sliko logične strukture, izključuje psevdopropozicije in svoje termine uporablja nedvoumno.” Wittgenstein je torej - tako kot v *Traktatu* - še vedno prepričan, da je treba vzpostaviti sintakso, ki bo izključevala nesmiselne strukture, in da je to možno storiti samo z logično analizo. Filozofija naj bi po Wittgensteinovem mnenju opisala bistvo sveta[8], to bistvo pa se vedno kaže v formi jezika. Logična analiza je pri Wittgensteinu zato vedno tudi filozofska. Na nek način bi lahko trdili, da je *negativna*, ker poskuša izločiti vse tisto, kar v jeziku simbolizira samo navidez, je pa tudi *pozitivna*, ker natančno opredeljuje možne načine simbolizacije[9]. Vsak tak poseg pa ima seveda tudi ontološke posledice. Kakor je sam pisal v uvodu v *Traktat*, razume svoje delo kot znotrajsmiselno ločevanje smisla od nesmisla. V svojem prvem delu je tako nesmiselne stavke, ki bi enačaj obravnavali kot kopulo, izločil zato, ker “=” simbolizira drugače kot “... je ...” Tudi stavek “Sokrat je identičen” je nesmiseln, ker ni nobene lastnosti “... biti identično”(*Prim.* TLP 5.473). Poleg tega, ugotavlja Wittgenstein, je relacija “... biti identično z ...” v pojmovnem zapisu odvečna, ker enakost predmeta kaže njegovo ime, različnost predmetov pa različnost imen (*Prim*. TLP 5.53). Vendar meja smisla, kakor ugotavlja Wittgenstein v tridesetih letih, jasneje pa bo to predstavljeno kasneje, ne poteka samo na meji simbolov, ampak tudi znotraj njih.

[8] To je stalnica njegovega stališča, zaradi katerega najbrž tudi ni pristajal na takšno ločevanje vsebinskega in psevdojezika, kakor ga je razvil Carnap v *Logični sintaksi jezika*.

[9] Načini simbolizacije se v *Traktatu* kažejo z različnim mestom, ki ga dobi beseda v stavku: *ime* tako simbolizira tako, da *zastopa predmet*, *relacija v odnos postavlja imena*, da bi tako pokazala, da so v neki relaciji tudi predmeti, ki jih ta imena zastopajo. (Elementarni) *stavek* simbolizira tako, da *prikazuje možno stanje stvari*. *Resničnostnim funkcijam* način simbolizacije predpisujejo na primer *tabele*.

Tako lahko rečemo, da naloga filozofske analize v tridesetih letih še vedno ostane enaka kot v obdobju nastajanja *Traktata*, čeprav se rezultati, do katerih pripelje, razlikujejo. Wittgenstein je tako rekoč *zaostril* pojmovanje logične analize. Lahko bi rekli, da se filozofičnost logične analize kaže ravno v vztrajanju, da se dejansko najdejo vsi ustrezni pogoji za simbolizacijo oziroma - rečeno drugače - pogoji za to, da bodo besede, ki nastopajo v stavku, in njihove povezanosti v stavkih imele pomen. Bolj načelno, kot je *filozof pripravljen vztrajati pri svoji analizi*, da ga torej ne zadovoljijo rezultati analize jezika, ki so že na dlani[10], bolj "globoka" je ta analiza, bolj se *približa dejanski logični formi*.[11] In vsi primeri Wittgensteinove analize v tridesetih letih poskušajo pokazati, da analiza *Traktata* ni zadostna. Daleč od tega, da bi Wittgenstein v tistem času poskušal vzpostaviti neko novo metafiziko, ampak poskuša pokazati na to, da nekatere forme stavkov, ki izgledajo na videz smiselne, ne morejo simbolizirati. Tako je povedal v razgovoru s Schlickom in Waismannom:

> "?Desno? izgleda na prvi pogled tako kot drugi pridevniki, npr. ?sladko?. ? Desno-levo? ustreza ?sladko-grenkemu?.
> Rečem lahko ?bolj desno?, tako kot rečem ?slajše?.
> Toda povem lahko samo ?... leži desno od ...?, ne pa ?... leži sladko od ...?
> Sintaksa je torej dejansko različna.
> Če pa ne obravnavam zgolj enega stavka, v katerem se nahaja neka določena beseda, temveč vse možne stavke, potem ti popolnoma navajajo sintakso besede, mnogo bolj popolno kot simbol ?ϕx?." (WWK 46-47)

Seveda, če se spomnimo *Dnevnikov*, vidimo, koliko dejanskih analiz jezika je Wittgenstein tam opravil, da je prišel do svoje traktatske pozicije. Vendar lahko s stališča njegove filozofije tridesetih let ponovimo, da je bil v času *Traktata* na pol poti, čeprav je mislil, da je enkrat za vselej razrešil filozofske probleme. Lahko bi rekli, da, ker se je že enkrat opekel, niti ni več stremel k absolutnosti, ampak je skušal zgolj pokazati, v kakšni meri je pristajanje na vzorce, ki se ponujajo - npr. subjektnopredikatna forma stavkoV, ki naj bi preslikovala takšno formo dejanskosti -, nezadostno in da lahko drugi vzorci opišejo realnost morda še bolje.

Na prvi pogled se zdi, da trditvi, da se filozofska logika ukvarja z našim običajnim jezikom in da so hkrati možni (ali celo bolj pravilni) načini simbolizacije, ki so od našega običajnega popolnoma drugačni, stojita v nasprotju: kako je vendar mogoče, da se ukvarjamo z običajnim jezikom, pa pridemo do logičnih form, ki z njim nimajo nič ali pa zelo malo skupnega? Menim, da je odgovor v izhodišču: naši običajni stavki bi lahko že bili popolnoma v redu, če bi se tudi dejansko izkazalo, da je simbolizacija, ki jo predlagajo, tista, ki ustreza popolnemu opisu sveta. Wittgenstein v pogovoru Schlicku in Waismannu namreč skoraj v isti sapi pove:

[10] Bolj ko mu uspeva izogniti se začaranju, ki ga jezik povzroča.

[11] V svojih *Rokopisih* Wittgenstein na nekem imenuje filozofa tudi "jezikovni ustvarjalec" in sicer v tem oziru: "Filozofski problem bi lahko vedno izrazili tako: ali lahko simbolizem uporabimo? In različne domneve, do katerih pridemo, se zato vedno izražajo v toliko različnih simbolizmih." (WA I: 74)

> "Prepričan sem, da imamo v bistvu samo en jezik in to je običajni jezik. Ni nam treba šele iznajti nek nov jezik ali konstruirati neko sintakso, ampak je pogovorni jezik že ta jezik, ob predpostavki, da ga osvobodimo nejasnosti, ki tičijo v njem. (...)
> Naš jezik je že popolnoma v redu, če smo si le na jasnem o tem, kaj simbolizira." (WWK 46)

in:

> "Celotno pojmovanje predmetov je torej najtesneje povezano s subjektnopredikatno formo stavkov. Jasno je, da pa tam, kjer ni subjektnopredikatne forme, tu tudi ne moremo v tem smislu govoriti o predmetih. Sedaj lahko sobo opišem tudi popolnoma drugače, npr. tako: površino sobe analitično opišem z enačbo in navedem porazdelitev barv na tej ploskvi. Pri tej formi opisovanja ni več govora o posameznih ?predmetih?, o stolih, knjigah, mizah in njihovih prostorskih položajih. Tu nimamo relacij, vsega tega ni.
> (...)
> Sedaj nima nobenega smisla to vprašanje: so predmeti nekaj rečevnega [etwas Dinghaftes], nekaj, kar stoji na mestu subjekta ali nekaj lastnostnega [etwas Eigenschafhaftes]ali so relacije in tako dalje? O predmetih govorimo enostavno tam, kjer imamo enakopravne elemente prikazovanja.
> (...)
> Logična multipliciteta ni preslikana s subjektom in predikatom ali z relacijo, ampak npr. s fizikalnimi enačbami. Jasno je, da pri tem ne more biti več govora o posameznih predmetih." (WWK 40-41)

S takšnim pojmovanjem logike pa pade tudi predmetnost *Traktata*. Wittgenstein je v tridesetih letih mnenja, da je pripisovanje predmetnosti posledica uporabe subjektnopredikatne forme. Le če pristanemo na takšno formo prikazovanja kot edino možno, lahko govorimo o predmetih kot tistih bitnostih, ki jih zastopajo argumenti neke (stavčne) funkcije.[12] Vendar ni nujno, da je forma elementarnih stavkov subjektnopredikatna. "Logična gradnja elementarnih stavkov ne potrebuje niti najmanjše podobnosti z logično gradnjo stavkov," je povedal Wittgenstein (WWK 41) Schlicku in Waismannu ter se pri tem skliceval na fizikalne enačbe, ki opisujejo svet. Če torej izgledajo stavki našega jezika subjektnopredikatni, potem elementarni stavki - iz elementarnih stavkov pa so stavki našega običajnega jezika lahko "izpeljani" kot njihova resničnostna funkcija - nimajo nujno subjektnopredikatne forme. Spraševanje, ki v okviru

[12] In tu se pokaže, kako je forma dejanskosti odvisna od jezika. Seveda ne gre za to, da bi jezik predpisoval dejanskosti formo, ampak da formo dejanskosti lahko razberemo samo iz jezika. Da je torej forma dejanskosti subjektnopredikatna, izhaja iz jezikovnega "dejstva", da imajo stavki takšno formo. In če se dejanskost ne sklada s tem? Potem moramo formo danega jezika bodisi (a) zvesti - ali pa le reči, da se ti stavki morajo zvesti - na subjektnopredikatno obliko - to pa ne gre, kakor bomo videli kasneje, ker imamo v jeziku stavke, ki izražajo določeno stopnjo, logična analiza pa teh stavkov ne zmore zvesti na subjektnopredikatno formo - bodisi ugotoviti, da (b) so elementarni stavki lahko - če že ne vedno - forme, ki podaja stopnjo. Wittgenstein je v *Traktatu* 6. 3751 zagovarjal prvo možnost, ker "obstaja samo ena logična nujnost in samo ena logična nemožnost." (TLP 6.375) V tridesetih letih pa Wittgenstein zagovarja rešitev (b), da z logično analizo stavkov o stopnjah ne moremo zvesti na stavke druge forme kot na stavke o stopnjah.

logike *Traktata* dobi odgovor v tem, da so predmeti tisto, kar zastopajo imena v stavkih, postane brezpredmetno. Predmet je končno zgolj neka bitnost[13], ki jo zastopa element prikazovanja. In jasno je, da v tem smislu ne moremo več govoriti niti o lastnostih, relacijah ...

Kako iz elementarnih stavkov pridobimo subjektnopredikatno formo, se je Wittgenstein spraševal v *Rokopisih*. Tam je ta problem povezoval s splošnostjo, s katero v Fregejevi teoriji nastopata besedi "pojem" in "predmet", ki ustrezata subjektu in predikatu v stavku. (*Glej* WA I 63 ff.) Wittgenstein ugotavlja, da se mora vsak stavek dati prikazati - seveda ni nujno, da je to njegova prava forma - kot subjektnopredikatni stavek, "kajti če izpostavim enega izmed predmetov, ga lahko imenujem subjekt in vse ostalo predikat. (To pomeni, da ga lahko pišem na način ?f(x)?.)" (WA I 64) Tako lahko poljuben stavek pišemo v formi "F(A)" in kot "F(ξ)" razumem neko variablo, ki jo lahko tvorim iz stavka "F(A)", kot "ϕ(A)" pa razumem variablo, ki prvo dopolni do stavka "F(A)". Čeprav obstaja razlika med predikatom in subjektom[14], pa ta po mojem mnenju nastopi šele, ko s simbolom že vzpostavimo to razliko v stavku - ko torej nekaj vzpostavimo kot konstantno, drugo pa kot spremenljivo. Vendar Wittgensteinova ideja ni v koraku naprej, ta bo vedno ohranjal vzpostavljeno subjektnopredikatno formo, ampak v koraku nazaj:

> "In tukaj je smiselno odpraviti enostranski način pisanja in pisati ?FA? ali AB, kjer sta sedaj oba znaka enakopravna." (WA I: 64)

Analiza a posteriori

Takšno metodološko opredeljeno analizo, ki izpostavi elementarne stavke prikazovanja, ki niso subjektnopredikatne forme, je Wittgenstein podal tudi v RLF. Ustrezna analiza je lahko samo "logična raziskava fenomenov samih," ki jo lahko dosežemo "v določenem smislu *a posteriori* in ne z ugibanji *a priori*," piše tam. In fenomen vidnega prostora in v njem "nahajajočih" barv kaže, da nima subjektnopredikatne forme, ki jo sicer logiki radi pripisali *vsem* stavkom. V tem je kritika *Traktata*. Običajni jezik je skupaj s svojo formo že dan in samo neka logična raziskava *a posteriori*, ko je *ta jezik* že prisoten, lahko "spravi na dan" njegovo pravo formo in vsebino. Tako lahko do logično jezika pridemo samo na ta način, da pregledamo, preverimo običajni jezik v njegovem odnosu do dejanskosti. Ne moremo se - in tu se Wittgensteinova kritika bolj kot na njegov *Traktat*[15] najverjetneje nanaša na Carnapov *Der logische Aufbau der Welt* - kar *a priori* in arbitrarno odločiti, da so elementarni stavki na primer tisti, ki, kakor na primer pri Carnapu, v dvočleno relacijo postavljajo neke *Erlebnissen*, in na tej

[13] In zato je prevajanje "entity" z "Gegenstand" v nemški izdaji RLF neustrezno. O predmetih (pa tudi o pojmih) lahko govorimo samo v okviru subjektnopredikatne forme.

[14] "Kajti v predikat lahko, kakor se zdi, z logičnim množenjem ali seštevanjem vstopajo poljubni stavki, ne pa v subjekt." (WA I 65)

[15] O *aposteriornosti* analize, ki je predhodila "zabetoniranim" tezam *Traktata*, pričajo Wittgenstein *Dnevniki* iz časa 1. svetovne vojne.

podlagi izgraditi celotno realnost.[16] Prav tako bi se lahko - enako arbitrarno - nemara odločili za neko tročleno relacijo in jo postavili v temelj sveta. Kajti, kakor pravi Wittgenstein v RLF, "nobena atomarna forma ne more biti predvidena".

V *Traktatu* pa je logična forma - sicer v vsej svoji raznolikosti - vendarle lahko predvidena. Ustreza splošni formi stavka, ki pove, *da je z nečim tako in tako*, kaže pa se v praslikah, ki jih mora "vsebovati" vsak stavek: ϕx, $x\xi y$ ...:

"Da obstaja splošna stavčna forma, je dokazano s tem, da ne sme obstajati noben stavek, katerega forme ne bi bili mogli predvideti (tj. konstruirati). Splošna forma stavka je: z nečim je tako in tako." (TLP 4.5 (3))

Logična forma takorekoč nastopa na dva načina. Kot tisto, kar v obliki resničnostnih funkcij določa formo sestavljenih stavkov, in kot kategorialna možnost strukture stanja stvari. Jezikovni simboli, ki v (elementarnem) stavku zastopajo kategorije realnosti, so *ime*, *predikat* in (*n*-člena) *relacija*. Vendar, če smo natančni, tudi v okviru traktatske logike forma elementarnih stavkov ne more biti popolnoma predvidena, saj bi bila, kakor pravi Wittgenstein v tezi 5.554, navedba vsake posebne forme popolnoma samovoljna. Logična forma elementarnih stavkov je pač ena izmed naštetih form.

V *Pripombah* pa je Wittgenstein - v nasprotju s svojim stališčem iz *Traktata* - poskušal nakazati smer, kako se lotiti fenomenov izven načina, kakor se jih loteva naš običajni (začaran) jezik, torej s stavki forme, ki ni subjektnopredikatna. S tem je hotel pokazati samo to, da subjektnopredikatna forma[17] ni nujno forma fenomenov, za katere gre, ampak da jih je moč opisati tudi drugače, ne pa morda, da je navedena forma tudi forma dejanskosti[18]. To je poskušal narediti tako, da je pojmoval mesto v prostoru in določeno barvo kot bitnosti, ki *druga drugo* "potešita" oziroma "prežemata"[19], to pa naredimo tako, da na primer - naj še enkrat izpostavimo zgoraj navedeno misel iz pogovora s Schlickom in Waismannom - "površino sobe analitično opišem z enačbo in navedem porazdelitev barv na tej ploskvi. Pri tej formi opisovanja ni več govora o posameznih ?predmetih?, o stolih, knjigah, mizah in njihovih prostorskih položajih. Tu nimamo relacij, vsega tega ni."[20] (WWK 41) Zadostuje, da določen

[16] Implicitno se Wittgenstein nanaša na to, ko v *Rokopisih* (WA II 9) pravi: "Toda stlačiti-v-neko-normo je nasprotje analize. Kakor nekdo - da bi preučeval naravno rast jablane - ne gleda špalirnega drevesa, ne da bi pogledal, kako se to drevo obnaša pod to prisilo."

[17] Subjektnopredikatna forma je tu zbirni pojem za stavek kot funkcijo, v katerem lahko nastopa en, dva, trije ... kolikor pač argumentov.

[18] Za kaj takšnega bi morala biti analiza tudi dokončna (*Prim*. zaključek RLF).

[19] Na začetku svojih razmišljanj v *Rokopisih* je Wittgenstein sicer menil, da gre pri barvah in prostoru za enako prežemanje kot pri funkciji in argumentu: "Ali ne stojita barva in vidni prostor med seboj v razmerju kot argument in funkcija? Formi argumenta in funkcije morata tudi prežemati druga drugo." (WA I 5) Vendar pri barvah in prostoru ni tako, kajti obe "kategoriji" sta v takšnih stavkih zastopani enakovredno, podobno kot AB v zgornjem navedku.

[20] To, da je Wittgenstein decembra 1929 v pogovoru s Schlickom in Waismannom še vedno zagovarjal eno od idej RLF (ki je nastal marca 1929), znova - v nasprotju z mnenjem Anscombove - potrjuje, da RLF *je* informacija o Wittgensteinovih takratnih filozofskih zamislih, čeprav - in zato Wittgenstein z RLF ni bil zadovoljen - bistveno nezadostna. Lahko bi rekli, da je RLF uvod v "srednjega Wittgensteina".

del vidnega prostora *mora* imeti neko barvo in da določena barva *mora*[21] zavzeti del vidnega prostora:

> ?Spomniti se moramo na to, da mora imeti vsak del vidnega prostora neko barvo in da mora vsaka barva zavzemati en del vidnega prostora. Formi barva in vidni prostor prežemata druga drugo." (WA I 5)

V *Rokopisih* (WA I 18 in dalje) izhaja iz tega, da bi celotno prostorsko strukturo - in temu analogno tudi barvno strukturo - zgradili brez stavkov, da bi lahko v njej tvorili vse korektne stavke. Ker se omeji na opis prostorske strukture, v svoji analizi šteje barvo - podobno kot v RLF - kot bitnost, ki še ni analizirana. To pa zgodbe ne spremeni, kajti prav tako bi lahko analizirali barvnost, kot nekaj enostavnega pa bi lahko - začasno - obravnavali prostor. Wittgenstein pravi:

> "Čeprav nam točke v vidnem polju niso dane, bi vendar lahko - in morda je to pravilno - ploskev opazovali tako rekoč kot točkovno tkivo. Tj. točka nastopa v znakih kot nesamostojen sestavni del, ki pa karakterizira strukturo znaka."

Ta navedek se nanaša na Wittgenstein razumevanje geometrije kot gramatike. Tudi v pogovoru s Schlickom in Waismannom (WWK 38) posebej poudarja - pri tem pa se sklicuje na Einsteinovo opredelitev, da imamo v geometriji opraviti z ležiščnimi možnostmi togih teles -, da "ležiščne *možnosti* ustrezajo samo *sintaksi* tega jezika"[22], sintakso jezika pa postavljamo sami. V RLF poda torej samo eno od možnih gramatik vidnega prostora, ki je izpeljana iz razmišljanj v *Rokopisih* in ustreza tudi analitičnemu opisu površine, kakor je navedena v pogovoru s Schlickom. Bistveno pri nekem takem opisu, ki pripiše določenemu madežu določeno barvo - poljuben madež je v RLF, ne da bi pri tem kaj izgubili, poenostavljen v pravokotnik[23] -, pa je, da opis madeža brez pripisa barve še ni stavek, ampak - tako Wittgenstein v *Rokopisih*[24] - nek "razred in extenso". To ni razred v Russellovem smislu, ker ni podan s funkcijo in pripadnost madežu se ne določa s tem, ali je opis resničen ali neresničen:

> "Ali je nekaj del madeža, se da ... spoznati iz znaka tega nekaj. V nekem smislu je torej madež dejansko ?razred in extenso?, torej ni neka intenzija, ki se izdaja za ekstenzijo. Madež bi lahko imenoval tudi notranji razred, ker je pripadnost madežu določena z notranjimi lastnostmi." (prirejena navedba iz WA I 18, kjer je "interval" zamenjan z "madežem")

Tako Wittgenstein razume prostor - podobno, kot je razumel že logični prostor v *Traktatu*, čeprav ta seveda ni analogen predstavljenemu vidnemu prostoru - kot prostor možnosti, v katerem in preko katerega je lahko - v primeru RLF modri pravokotni madež - prikazana dejanskost. Zato geometrijski aksiomi - analogno

[21] Barvnost in prostorskost sta torej - v jeziku *Traktata* - notranji lastnosti. Ne moremo si zamisliti prostora brez barv in tudi ne barv, ki ne bi bile v prostoru.

[22] Sintaksa in gramatika jezika nastopata v Wittgensteinovem "vmesnem obdobju" kot sinonima.

[23] Kar bi pridobili, če bi podrobno prikazali odlomek iz *Rokopisov*, je "le" porazdelitev barve v madežu.

[24] V *Rokopisih* se Wittgenstein sicer konkretno nanaša na interval, vendar doda, da je madež - v smislu, ki ga navajam - analogen intervalu.

pa vsi "aksiomi", ki obravnavajo možnost barv, razporeditev tonov, trdote ... - ne opisujejo prostora, ampak možnost prostora, ki se v jeziku kaže v pravilih, ki so jim podvrženi stavki, ki izražajo prostorske relacije. "Aksiomi |neke| geometrije ne smejo vsebovati nobenih resnic," (WA II 101) ker so aksiomi katerekoli geometrije prikrita pravila sintakse, ne pa stavki (WA II 123). Lahko bi rekli, da logični prostor kot prostor možnosti razpade na podprostore, ki mu formalno niso enaki, ker - to pa je bistveno - v teh podprostorih (vidni prostor, barvnost ...) pravila sintakse niso enaka tistim, ki s kombiniranjem podprostorov "postavljajo" možnosti logičnega prostora (podprostori so v tem smislu postavljeni na mesto stanj stvari oziroma elementarnih stavkov v *Traktatu*[25]). Če pa gledamo vidni prostor izolirano od drugih prostorov, potem velja:

> "Geometrija je sintaksa stavkov o prostorskih predmetih."
> (WA II 125)

Ena takšnih geometrij je prikazana tudi v RLF. Morda je Wittgenstein v *Rokopisih* še malo natančnejši, ko nad skrajne vrednosti intervalov, ki določajo pravokotni madež, piše črtice, kar pomeni, da gre za celotno vrednost intervala, ki skupaj s še enim intervalom določa madež. Bistveno pa je, da nek stavek, ki naj bi opisal nek prostorski položaj, dobimo šele s prireditvijo neke barve temu madežu, ki je bil brez tega pripisa zgolj v možnosti, sam opis madeža torej še ni dejstvo:

> ?Če je pravokotni madež [(57, 34)] enobarven, če ima nemara barvo, ki ustreza številu N, potem lahko to dejstvo izrazimo s stavkom [(57, 34) ⊂⊃ N].? (WA I 19)

Stavki o stopnjah in resničnostne funkcije

Naveden zapis obarvanega (pravokotnega) madeža pa zahteva, da v (elementarne) stavke vstopijo števila, kar je tudi ena od bistvenih "zahtev" RLF. To, da v elementarne stavke vstopijo števila, je posledica nezvedljivosti izjav o stopnji na stavke, ki stopnje ne bi vsebovali. Kadarkoli pa imamo neke stopnje, imamo v možnosti tudi stopnje, ki imajo mnogoterost realnih števil. Razlog, zakaj izjav o stopnjah ne moremo zvesti na izjave drugačne, Wittgenstein podrobno prikaže v RLF in zato ga na tem mestu ne bom ponavljal. To pa spet nasprotuje stališču v *Traktatu*, kjer Wittgenstein razume konjunkcijo dveh izjav o različnih stopnjah kot kontradikcijo (*Prim.* TLP 6.3751). Takšno razumevanje izjav o stopnjah pa vsaj navidez zahteva, kar je Wittgenstein tudi izpeljal na koncu RLF, drugačno razumevanje resničnostnih funkcij, kakor jih je razvil v *Traktatu*. Mislim, da je ravno to tista točka RLF, s katero se v nadaljnjem ukvarjanju s filozofsko logiko v tridesetih letih ni strinjal. Kasneje je namreč ugorovil, da ni res, da sedaj resničnostne funkcije ne veljajo več, ampak da so samo del gramatike:

> "Vsak stavek leži v nekem stavčnem sistemu, ki je kot merilo položen k dejanskosti. (Logični prostor.)

[25] V tem smislu pravi Wittgenstein, da - drugače kot v *Traktatu* - k realnosti polagamo celotno merilo in ne posameznega stavka. Merila pa so različna: eno meri prostorske odnose, drugo barvne, tretje odnose na tonski lestvici ...

> To, česar prvič (v TLP, op. B. C.) nisem upošteval, je bilo to, da tvori sintaksa logičnih konstant samo en del neke obsežirne sintakse. Tako lahko npr. tvorim logični produkt p.q samo tedaj, če p in q ne določata iste koordinate dvakrat. Tam, kjer so stavki neodvisni, obvelja vse: torej celotna teorija sklepanja in tako dalje.? (WWK 75)

Ko v *Traktatu* Wittgenstein ugotavlja, da logične konstante ne zastopajo, pravzaprav ne pove nič drugega kot to, da se da stavke, ki jih tvorimo tako, da jih povezujemo z logičnimi vezniki, zvesti zgolj na eno formo odnosov, ki so predstavljeni z resničnostnimi funkcijami, in da med resničnostmi vrednostmi stavkov, v katerih nastopajo elementi, ni nobene bistvene - z drugimi besedami: pomenjujoče - povezave. Resničnostne funkcije k pomeni ne prispevajo nič, razen če kdo kot pomen ne šteje tudi resničnosti oziroma neresničnosti določenega stavka. Če uporabim Wittgensteinov izraz iz tridesetih let, potem je resničnostna operacija neko *v prazno tekoče kolo*. Z njo ne počenjamo nič drugega kot to, da se gibljemo iz mesta na mesto logičnega prostora, ki takšno operacijo opredeljuje. Če se izrazim nekoliko bolj po domače: z resničnostjo operacijo vedno nekaj počnemo, pa nič ne naredimo. Kar je bistveno, ni to, da npr. stojita dva stavka v odnosu implikacije, ampak to, kar takšen odnos pogojuje, da je namreč ta stavek v nekem svetu, v katerem je antecedens resničen, konsekvens pa neresničen - kjer na primer dežuje, pa tla niso mokra -, neresničen.[26] Ta implikacija - s tem, da je tako in tako opredeljena - ne pove, kakor bi se morda komu zdelo, da v nobenem primeru ne nastopi konsekvens, če je nastopil antecedens, ampak - enostavno - to, da obstaja nek možni svet, kjer se po naključju zgodi to, kar opisuje antecedens, pa se po naključju ne zgodi to, kar opisuje konsekvens.

Stanje stvari je v trdesetih letih pri Wittgensteinu s stališča tvorjenja resničnostnih funkcij še vedno nekaj, kar obstaja neodvisno od kateregakoli drugega stanja stvari, čeprav stanje stvari ni več pojmovano tako kot v TLF. Zato formulacije o neodvisnosti iz *Logično filozofskega traktata* ostanejo v igri:

> “Stanja stvari so medsebojno neodvisna.
> Iz obstoja ali neobstoja nekega stanja stvari ni mogoče sklepati na obstoj ali neobstoj nekega drugega stanja stvari.
> Na noben način ni mogoče iz obstoja kateregakoli položaja stvari sklepati na obstoj nekega, od njega popolnoma različnega položaja stvari.” (TLP 2.061, 2.062, 5.135)

Tu lahko razberemo dve neodvisnosti. Prva - lahko jo imenujemo elementarna neodvisnost - se na ravni stavkov kaže v tem, da sta katerakoli elementarna stavka - stavka torej, katerih sestavni deli ne označujejo kompleksov - lahko *brezpogojno* hkrati resnična. Tako so vsi stavki - če ostanemo pri subbjektnopredikatnih in relacijskih formah stavkov običajenega jezika - s pomočjo *N*-operacije ?izpeljani? kot resničnostne funkcije elementarnih stavkov. Opredelitev ostane v veljavi, spremeni se ?samo? razumevanje elementarnih stavkov. “Elementarni? stavek,

[26] In ta svet je po naključju celo naš svet, kajti na travnatih igriščih Wimbledona, kakor bi se lahko izrazil naš napovedovalec, trava, če dežuje, ni mokra.

eden od tistih stavkov, iz katerih lahko s pomočjo operacije N lahko izpeljemo vse sestavljene stavke, je v tridesetih letih takšen stavek, ki je izbran iz nabora stavkov o stopnjah. Izbran pa je lahko samo eden. Wittgensteinova logika v tridesetih letih torej nima samo ene nujnosti, ampak še eno, ki izbere elementarne stavke resničnostnih funkcij. Tudi druga opredelitev, lahko bi jo imenovali stavčnokompleksna neodvisnost, zato ostane v veljavi. Kajti neki položaj stvari - kakršenkoli položaj stvari pa je v *Traktatu* opredeljen kot možni obstoj in neostoj stanj stvari[27] - se od nekega drugega popolnoma razlikuje, če in samo če v njem nastopajo stanja stvari, ki ne nastopajo v tem drugem položaju stvari.

Da ponovim: k dejanskosti več ne polagamo posameznega stavka, ampak sistem stavkov, med katerimi eden - izmed neskončno možnih - lahko ustreza dejanskosti. Kar je elementarno v tridesetih letih, niso več stavki, ampak koordinate. Na nek način se sedaj posebej izpostavlja tista nujnost, ki je izražena že v *Traktatu*: da mora imeti prostorski predmet neko - sedaj bi lahko rekli, da samo eno - prostorsko mesto, barvni predmet neko - sedaj: samo eno - barvo ...

Znotrajsimbolna razlika in ?prelom? s Traktatom

Naslednji sklop v iz RFL, ki ga obravnavam, je pravzaprav zadnje, glede česar si je prišel Wittgenstein na jasno v tistem času: da - če že imamo stavke subjektnopredikatne in relacijske forme (med dvema, tremi in več predmeti), kar pa, kot smo videli ni nujno - stavki na videz enotne forme ne spadajo pod enotno logično formo. Da torej obstaja mnoštvo različnih - na primer - subjektopredikatnih form in da zato forma stavka ni odvisna samo od njegove praslike, ki pač kaže mesto argumentov ter predikatov in relacij. Takole je o tem zapisal Wittgensten v drugi rokopisni zvezek (WA I 63), bralcu pa ne bo težko najti ustrezen odlomek v RFL:

> “Zamislimo si dve ravnini, na ravnini I bi bili liki, ki jih hočemo s kakršnokoli projekcijsko metodo preslikati na ravnino II. Potem imamo možnost, da predpišemo neko projekcijsko metodo (nemara metodo ortogonalne projekcije) in slike na ?2.? ravnini tolmačimo ustrezno tej metodi preslikovanja. Lahko pa uberemo tudi neko čisto drugačno pot: Določimo, iz kakršnihkoli razlogov, da naj so vse slike na 2. ravnini krogi, karkoli bi že bili liki na 1. ravnini. Tj. različni liki 1. ravnine so z različnimi projekcijskimi metodami preslikani na ravnino 2. Da bi tedaj kroge na II razumel kot slike, bom moral za vsak krog povedati, katera projekcijska metoda mu pripada. Golo dejstvo, da se nek lik na II prikazuje kot krog, pa ne bo povedalo še čisto nič. - Tako je z dejanskostjo, če jo preslikujemo v subjektnopredikatne stavke. Da rabimo subjektnopredikatne stavke, je le zadeva naše izvedbe znakov; subjektnopredikatna forma na sebi še ni logična forma in je, kot krogi na ravnini II, izrazno sredstvo neštetih popolnoma različnih logičnih form. Stavki: ?Ura je okrogla?, ?moški je visok?, ?madež je rdeč?, ?slika je lepa?

[27] O logičnoontoloških odnosih med stanji stvari, položaji stvari, dejstvi, dejanskostmi in svetovi podrobneje govori moj članek “Predmeti kot bivajoče v dejstvih sveta”, *Analiza*, Ljubljana, 1 (1997), str. 109-126.

nimajo v svoji formi nič skupnega."[28]

Preslikovanje iz I na II je seveda samo metafora za to, kako jezik "sega do realnosti"[29]. Jezik namreč realnost, ki je pred nami, ne preslikuje v kroge ali pravokotnike, temveč v te ali one stavke. O tem, katera sredstva poljubnemu stavki omogočijo, da je slika realnosti, je Wittgenstein pisal v *Traktatu* 3.31 - 3.34 (vključno s podtezami). Ključni pojem, ki ga uvede v 3.31, je pojem simbola (izraza):[30]

> "Vsak del stavka, ki karakterizira njegov smisel, imenujem izraz (simbol).
> (Stavek sam je izraz.)
> Izraz je vse, za smisel stavka bistveno, kar lahko imajo stavki med seboj skupnega.
> Izraz označuje formo in vsebino." (TLP 3.31)

Vendar, kakor ugotavlja Wittgenstein v tridesetih letih, znotraj (navidez) enega simbola obstaja mnoštvo različnih načinov označevanja in da torej različnim simbolom lahko pripada isti logična praslika. - "Jože je večji od Štefana" in "Limona je bolj kisla od pomaranče" bi lahko prikazali z isto logično prasliko "xξy", čeprav se predmeti stavkov "gibljejo" v različnih prostorih, Jože in Štefan (med drugim) v evklidskem prostoru, limona in pomaranča pa (med drugim) v prostoru okusa.

Sklop se neposredno nanaša na slikovno teorijo pomena iz Traktata. Vendar slikovne teorije pomena ne zavrača, ampak dopolnjuje. Zdi se celo, da je Wittgenstein že v Traktatu menil podobno kot v RLF, še posebej, če se spomnimo sledečih zapisov od tam:

> "V pogovornem jeziku se nenavadno mnogokrat zgodi, da ista beseda označuje na različne načine - torej pripada različnim simbolom -, ali da sta dve besedi, ki označujeta na različna načina, uporabljeni v stavku na zunaj na enak način.
> Tako nastopa beseda ?je? kot kopula, kot znak enakosti in kot izraz eksistence; ?eksistirati? kot neprehodni glagol kot ?iti?; ?identično? kot pridevnik; govorimo o nečem, pa tudi o tem, da se nekaj dogaja.
> (V stavku ?Zelen je zelen? - kjer je prva beseda lastno ime, zadnja pa pridevnik - nimata besedi enostavno različnega pomena, temveč sta različna simbola.)
> Tako zlahka nastanejo najbolj fundamentalne zamenjave (ki jih je cela filozofija polna).
> Da bi tem zmotam ušli, moramo uporabiti takšen jezik znakov, ki jih izključuje, ker ne uporablja enake znake za različne simbole, znake pa, ki

[28] To, da skoraj identični odlomek nastopi tudi v *Philosophische Bemerkungen* kakor tudi v *Philosophische Grammatik*, spet kaže na to, da Wittgenstein RLF vsebinsko v celoti ni mogel zavračati.

[29] Prim. TLP 2.1 (s podtezami).

[30] Prvič se ta termin eksplicitno pojavi v tezi 3.24 Traktata, kjer Wittgenstein zapiše: "Strnitev simbola kompleksa v enostaven simbol je lahko izražena z definicijo." Implicitno pa je prisoten v vseh tezah, kjer pojasnjuje, kako stavek kot slika izraža realnost. Simbol je izrazno sredstvo, s katerim stavek izraža realnost.

> označujejo na različne načine, na zunaj ne uporablja na enak način. Torej jezik znakov, ki je podvržen logični slovnici - logični sintaksi." (TLP 3.323-3.2325)

Jezik znakov, ki naj bi izključeval zmote, je v Traktatu podvržen eni sami - *logični* gramatiki[31]. Zato so tudi vsi subjektnopredikatni stavki in stavki, ki izražajo kakršnekoli relacije med predmeti, na istem nivoju, bolje rečeno v istem sistemu, ki ga uravnava logična sintaksa. Razlika v označevanju, ki pritiče simbolom, se kaže v razliki mesta, ki ga znak dobi v stavku. V logično popolnem jeziku *Traktata* vemo, kateri del stavka se nanaša na argument in kateri na funkcijo, ni pa nobene razlike znotraj argumentov ali znotraj funkcij. Stavek "Jabolko je rdeče"[32], v katerem "jabolko" osmisli predikat "biti rdeč", nastopa v istem (logičnem) prostoru kot "Janez je pameten", v katerem "Janez" osmisli predikat "biti pameten". V popolnem jeziku *Traktata* sta tako smiselna oba stavka, ki bi jih dobili z recikliranjem že navedenih: "Janez je rdeč" in "Jabolko je pametno". Ne moremo pa reči "Janez je jabolko", ampak samo "Janez = jabolko" (v Slovenščini morda še "Janez j? jabolko"), če namesto "Janez" uporabimo izraz "jabolko".

Takole pa je Wittgenstein povedal Schlicku in Waismannu (WWK 46) v tridesetih letih:

> "Simbol kot ?ϕx? je zelo dober, če gre za to, da pojasnimo enostavne logične odnose. Ta simbol prihaja iz primera, ko ?ϕ? označuje predikat in ?x? spremenljiv samostalnik. Brž ko pa se lotimo obravnavanja dejanskih stanj stvari, vidimo, da je ta simbolika pomanjkljiva v primerjavi z našim dejanskim jezikom. Seveda je popolnoma napačno govoriti o *eni* subjektnopredikatni formi. Dejansko ne obstaja *ena*, temveč zelo številne. Če bi namreč bila samo ena, potem bi morali biti vsi samostalniki in pridevniki medsebojno zamenljivi. V nek razred spadajo namreč vse medsebojno zamenljive besede. Toda že običajni jezik kaže, da se to ne zgodi. Navidez lahko povem: ?Stol je rjav? in ?Površina stola je rjava?. Če pa zamenjam ?rjav? s ?težak?, potem lahko izrečem samo prvi stavek, ne pa drugega. To dokazuje, da je imela tudi beseda ?rjav? dva različna pomena."

Taki in podobni primeri torej kažejo, da je subjektnopredikatna forma stavkov notranje diferencirana in da bi natančno sliko dejanskosti lahko dali samo elementarni stavki, kajti forma, ki jo kakršnakoli *teorija* predpisuje stavkom, je vedno že posplošena in se v vsakem posameznem primeru obnaša drugače. Od tod tudi Wittgensteinova zahteva iz RLF, da za natančno simbolizacijo potrebujemo dokončno analizo fenomenov, ki pa še ni bila opravljena. Tu pa pridemo do Wittgenstein opredelitve, ki jo je razvil v *Filozofskih raziskavah* in jo imenoval družinska podobnost. Tu naj bo omenjeno samo to, da je podlaga za ta

[31] Tu je uporabljen v slovenščini uveljavljen izraz "gramatika", čeprav bi bilo nemara bolje, da bi Wittgensteinovo "Grammatik" slovenili kar preprosto s "slovnica", ker gramatika kot tujka že vnaprej dobi metastazirano pozicijo. Kajti kakor običajna slovnica predpisuje pravila za uporabo jezikovnih vrst, tako naj bi Wittgensteinova slovnica "predpisovala" pravila uporabe logičnih vrst, pokazala torej, v katerih zvezah besede - glede na svojo logično vrsto - edino dajo smisel.

[32] Gre seveda za primerek jabolka, ne jabolka kot vrste.

"pojem" ravno razumevanje filozofske logike, kakor ga je Wittgenstein razvil v tridesetih letih, družinska podobnost pa bo morala biti podrobneje - predvsem z vidika ontoloških konsekvenc - eksplicirana kje drugje.[33]

Ugotovitve, do katere je prišel Wittgenstein v tridesetih letih, pa bi lahko za zaključek strnili takole:

- subjektnopredikatna forma ni temeljna forma dejanskosti;
- elementarni stavki so stavki o stopnjah, ki se medsebojno izključujejo;
- v elementarnih stavkih so si neposredno prirejene različne forme;
- iz elementarnih stavkov lahko tvorimo - tako da en njihov del izpostavimo kot spremenljivko, drugi del pa kot konstanto - stavke subjektnopredikatne forme;
- obstaja mnogo različnih subjektnopredikatnih form, ta različnost pa se kaže v tem, da ne moremo med seboj zamenjati vseh samostalnikov in pridevnikov;
- resničnostne funkcije so le del gramatike;
- gramatika je zbirni pojem za različna pravila, ki "povedo", v katerih primerih določena beseda v povezavi z drugimi besedami da smisel;
- gramatika je logična sintaksa v vsej svoji raznolikosti.

Wittgensteinova filozofska logika v tridesetih letih postane torej neke vrste teorija tipov, vendar ne v Russellovem hierarhičnem smislu, ampak tako, da iz "kaotične" zbirke stavkov, ki vsi nastopajo *na istem nivoju*, opredeli, kako se v določenih "podmnožicah" teh stavkov - v nekih celotah, ki jih zastopa določena spremenljivka[34] - smisel diferencirano opredeljuje. V tem smislu Wittgensteinova filozofija iz tako imenovanega "prelomnega obdobja" ni v celoti filozofija preloma s *Traktatom*. Prej bi lahko rekli, da je njegova bistvena dopolnitev.

View of Remarks on Logical Form

This study of *Some Remarks on Logical Form* addresses the fundamental thesis at which Wittgenstein arrived after his break with *Tractatus logico-philosophicus*: that there exists an intra-symbolic difference and that for this reason the symbol in itself does not characterize the sense of the sentence; that a statement concerning degree is an elementary proposition and that propositions concerning degree are mutually exclusive. Through this thesis, the fundamental problems, which occupied Wittgenstein in the Thirties, are presented.

[33] Podroben prikaz pojma družinska podobnost lahko najdemo v Andrej Ule, *Filozofija Ludwiga Wittgensteina*, ZIFF, Ljubljana 1990, str. 83-96.

[34] Glej uvodne opazke o sintaksi v RLF.

Keywords: (elementary) proposition, symbol, statement about degree, logic and grammar.